

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2022-9-2

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2022

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир ҳайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилович, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Равшан Бабажонович, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.

Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.

Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.

Кутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рашидов Негмурод Элмуродович, б.ф.н., доц.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сапарбаева Гуландам Машиариповна,

ф.ф.ф.д.

Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотилов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович,

б.ф.д., академик

Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д.,

проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Худайберганаева Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.,

проф.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№9-1 (93), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 359 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

As for grammar, scientific and technical texts abound in the use of passive, impersonal and vaguely personal constructions. Most of the sentences are compound and compound. Consequently, conjunctions, compound prepositions and various phrases are widely used in the language of scientific and technical style. In addition, it is worth noting that the author of the text, trying to convey information and explain certain facts, discoveries, processes, avoids personal verb forms, replacing them with a passive voice. In this regard, it becomes obvious that all processes and phenomena in the text act as subjects, while eclipsing the author of the text. The style of presentation of information. The main feature of the scientific and technical text is the brevity of the presentation of the material and the clarity of the wording. Zhidkov A.V., in turn, highlights the following features of the style of scientific and technical translation: strict consistency and consistency of all components of the idea presented by the author, the content of the text, accessibility to a specialist in a particular field in terms of understanding the stated information, as well as a statement of scientific fact. Having found out what the style of scientific and technical texts is, we should proceed to the definition of scientific and technical translation. Special interest in the study of STP arose back in Soviet times, when Russia began to occupy a leading position in the development of science and technology. There is an urgent need to create and substantiate scientific and technical translation as a separate discipline. According to Melnikova A.I., scientific and technical translation is the translation of special texts of a scientific and technical nature, carried out by specific methods other than the translation of fiction. As for the purposes of translating scientific and technical texts, the main ones are to achieve adequacy and equivalence.

This means that the translation must convey the content of the text into English, while observing all the norms of the translating language. In the monograph "Scientific and technical translation" we are talking about, what an important role scientific and technical translation has played in the international exchange of scientific information lately. In the 1930s and 1950s, special attention was paid to the translation of literary texts, and later, the creation of a general linguistic theory of translation and a more detailed study of scientific and technical began to occupy leading positions among scientists and translators. The authors of this monograph define scientific and technical translation as dynamic and diverse. This is due to the fact that science does not stand still, information requests change, which has a great impact on the ways of translation, as well as the conditions under which scientific and technical translation is carried out change.

New forms of translation are beginning to play an increasingly important role, which, unlike all of us known written and oral translations, impose special requirements, as well as put forward their own conditions and criteria according to which the quality of the translation is evaluated.

After familiarizing yourself with the basic definitions in the field of translation, you should move on to translation problems.

REFERENCES:

1. Ахметова, Г. Д. Некоторые сложности перевода английских технических терминов / Г. Д. Ахметова // Молодой ученый. Ежемесячный научный журнал. – 2015. – №4(84). – М. : ООО «Издательство Молодой ученый», 2015. – 15 с.
2. Бархударов, Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : «Международ. отношения», 1975. – 240 с.
3. Винников, Ю. В. Научно-технический перевод / Ю. В. Винников, Ю. Н. Марчук. – М. : Наука, 1987. – 139 с.
4. Климзо, Б. Н. Ремесло технического переводчика. Об английском языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы / Б. Н. Климзо. – М. : Р.Валент, 2003. – 288 с.
5. Основы технического перевода [Электронный ресурс]: учебное пособие по английскому языку. Электронные текстовые данные (432 кБ) / М-во образования и науки Росс. Федерации, Волгогр. гос. архит.-строит.ун-т; сост. О.Н. Романова, А.В. Долинская. – Волгоград: Волг ГАСУ, 2011. – <http://www.twirpx.com/file/1207008/>

UO'K 81-13

TURLI QATLAM VA KASB EGALARI NUTQIDA OHANG IFODALAGAN INFORMATSION QIYMAT

G.T.Choʻliyeva, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ijtimoiy turmushda yashab qolishning asosiy shartlaridan biri muayyan kasb-hunar egasi boʻlishni taqozo etadi. Kishilarning oʻzlari tanlagan, egallagan hunar yoki kasb doirasidagi uzoq yillik faoliyatlari ularda koʻnikma va malakalarning yuqori darajasiga erishish imkonini beradi. Zero, egallangan kasb-hunarning ijobiy/salbiy jihatlari shu kasb-hunar egalarining shaxsiy xarakter-xususiyatlariga ham taʼsir koʻrsatishi tabiiy. Biz buni quyida turli kasb-hunar egalarining ogʻzaki nutqiga hamda ogʻzaki nutqning ajralmas qismiga aylangan ohangiga taʼsiri xususida mulohaza yuritimiz.

Kalit soʻzlar: ijtimoiylik, ogʻzaki nutq, nutqiy muloqot, ohang, intonatsiya.

Аннотация. Одним из главных условий выживания в социальной жизни является наличие определенной профессии. Многолетняя работа по выбранной профессии или роду деятельности позволяет людям развивать высокий уровень навыков и компетенций. Ведь естественно, что положительные/отрицательные стороны профессии влияют и на личностные особенности обладателей этой профессии. Ниже мы обсудим это влияние различных профессий на устную речь и тон речи, который стал неотъемлемой частью устного общения.

Ключевые слова: общительность, устная речь, речевое общение, тон, интонация.

Abstract. One of the main conditions for survival in social life is the presence of a certain profession. Long-term work in the chosen profession or occupation allows people to develop a high level of skills and competencies. After all, it is natural that the positive / negative aspects of the profession also affect the personal characteristics of the owners of this profession. Below we will discuss this influence of various professions on oral speech and the tone of speech that has become an integral part of oral communication.

Keywords: sociability, oral speech, verbal communication, tone, intonation.

Kirish. Millatning millatligini, xalqning jips butunlik ekanligini ko'rsatuvchi asosiy voqeliklardan biri uning tilidir. Zero, til – xalq ruhi, milliy madaniyati, o'ziga xos ma'naviyatining ko'zgusi. Til hamisha tinglovchiga moddiyat, abstraksiya, fantaziya bilan bog'liq bo'lgan yoki fatik xarakterdagi axborotni yetkazadi; ijobiy/salbiy ta'sir ko'rsatadi; moddiyliklar haqidagi ma'lumotlarni, ma'naviy, ilmiy, huquqiy, siyosiy merosni avloddan avlodga yetkazib beradiki, bu ilmiy adabiyotlarda mazkur ijtimoiy hodisa – tilning kommunikativ, eksprissiv, akkumulyativ vazifasi sifatida e'tirof etiladi [1]. Agar inson hayotiga xos doimiy o'zgarishlar; uning tafakkur tarzi, dunyoqarashi o'zanlarini muttasil kengaytirib borishi; mislsiz o'y-fikrlari, miya ko'zgidagi doimiy analiz, sintez jarayonlari til bilan bog'liq holatda amalga oshirishini inobatga olsak, til faqat aloqa vositasigina emas, u insonning tafakkur tarzini tayin qiladigan, butun borlig'ini, o'zligini belgilaydigan betakror birlikka aylanadi.

Shuningdek, til – zamonlar osha har bir millatning o'zligini ko'rsatuvchi, madaniyat va urf-odatlarini aks ettiruvchi bebaho manba bo'lib kelmoqda. Tilshunos olim N.Mahmudov suhbatlarining birida tilning ana shu qobiliyati haqida quyidagilarni ta'kidlagan edi: “Barchasining asosiy mazmun-mohiyati tabiatdagi mavjud tovushlarga taqlid qilish natijasida yuzaga keladi. Tabiatda mavjud tovushlarni qanday eshitsak, shunday taqlidiy so'z yuzaga keladi. Tilni mana shu tarzda tasnif qiladigan bo'lsak, til bu faqatgina aloqa vositasi emas, ko'rish, eshitish, hattoki anglash vositasi ekanligini bilib olamiz. Yurtimizning birinchi rahbari “Tilimizdagi “andisha”, “ibo”, “hayo” degan so'zlarni boshqa tilga tarjima qilib bo'lmaydi,” degan edi. Tillarda boshqasiga tarjima qilib bo'lmaydigan tushunchalar mavjud. Sababi shu tushunchalar shu millatning o'zigagina xos bo'lgan, o'zidagina bor va nomi ham shu tilda mavjud. Ularni tarjima qilish kerak bo'lsa, faqatgina tavsifiy vosita yoki iboralar hamda tasvirlash yo'li bilan tarjima qilish mumkin”[2].

Muhokama va natijalar. Tilning qay darajada boyligi, uning birliklariga xos mohiyat, sababiyat, imkoniyatning keng va serqirraligini namoyon eta oladigan voqelik hamisha nutq hisoblanadi. Qadimdan nutq irod etuvchining til imkoniyatlaridan nutqiy sharoitga mos va xos foydalana olishi xushmuomalalik, halimlik, shirinsuxanlik, tinglovchi ko'nglini ayash, siyqalikdan yiroqlik kabi o'nlab mezonlarga solib ko'rilgan. Jumladan, sohibqiron Amir Temur ham vazifasi xabarchi yoki elchi bo'lgan kishilarning nutqiga (xoh yozma, xoh og'zaki bo'lsin) jiddiy e'tibor qaratgani tarixdan ma'lum: “Har bir mamlakatning ahvolini, kayfiyatini, turish-turmushlarini, qilish-qilmishlarini, bular o'rtalaridagi aloqalarni yozib, menga bildirib turish uchun diyonatli, to'g'ri qalamli kishilardan voqeanavislar (axbornavis, xabarchilar) belgiladim. Bordi-yu, noto'g'ri narsa yozganlari menga ma'lum bo'lib qolsa, bunday voqeanavislarni jazoladim,”[5] deb ta'kidlanadi “Temur tuzuklari” kitobida. Demak, kommunikatsiya jarayoni qadim davrlardan oq jamiyatning axloqiy, milliy mezonlarini aks ettiruvchi, shaxsning asl tabiati – “men”ligi haqida so'zlovchi shaxsini xarakterlovchi tarjimayi hol yoki tavsif bo'lib kelgan.

Zero, Mahmud Qoshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” asari[2,14]da keltirilgan “Ardam bashi – til” maqolida ham “ardam”, ya'ni kishining odobi, fazilati, odati tili(nutqi)dan ma'lumdir, deyilishi bejiz emas. Qadim turkiy qavmlar nutqida uchraydigan “Kishi so'zlashu, yilqi yizlashu” (“Hayvonlar hidlashib bilishganlaridek, odamlar bir-birlarini so'zlashib bilishadi”) maqolida ham insonlar orasidagi muloqot jarayoniga jiddiy e'tibor qaratilganligini kuzatamiz. Yoki bu o'rinda hazrat Alisher Navoiyning “Insonni so'z ayladi judo hayvondin, bilkim, guhari sharifroq yo'q ondin”, shohbaytini eslashimiz kifoya.

Demak, nutq odobi inson ma'naviyati va kamolotida yetakchi mezon ekanligi zamon va makon tanlamasi ekan.

Yusuf Xos Hojibning "So'zning o'rni – sir" degan fikrida ham chuqur mantiq yashirin. Vaholanki, bu fikr istalgan so'zning ma'nosi faqat kontekst(matn)da reallashadi, degan mantiqning badiiy ifodasidir. Zero, keltirilgan misollar nutqiy madaniyatning ijtimoiy turmushimizdagi informatsion qiymatini bilib olishimizga ko'maklashadi.

Istalgan nutqning tarkibi matn, matnning tarkibi gap, gapning tarkibi so'z birikmasi hamda so'zshakllardan iboratligi ma'lum. Sanab o'tganlarimizning har biri o'z o'rnida o'ziga xos grammatik butunlikni tashkil etgan holda, ularning barchasi tarkibini tashkil etuvchi asosiy birlik sifatida so'z turadi. (Tabiiyki, so'z ham morfema, bo'g'in, nutq tovushi kabi birliklarga bo'linib ketadi.) Ammo shu o'rinda e'tirof etish zarurki, nutqiy jarayon uchun lisonda o'ziga xos turli paradigmatic qatorlar hosil qiluvchi biror lisoniy birlikning nutqiy hosilasi – leksik, grammatik birlikning ahamiyatini rad etib bo'lmaydi. Demak, to'laqonli nutq uchun ularning barchasi zarur.

Nutq, ayniqsa, uning og'zaki ko'rinishida so'zlovchi tomonidan ko'zlangan maqsadga erishish, tinglovchiga yetkazilayotgan axborotga o'zining munosabatini ifodalash uchun ham bir qator noverbal vositalar(imo/ishoralar, xatti-harakatlar, ohang, sukut va b.lar)dan foydalaniladiki, ularsiz og'zaki nutq, ta'bir joiz bo'lsa, libossiz tanga o'xshab qolar edi.

Rus tilshunosi N.V.Pronnikova nutqiy muloqotda intonatsiya(ohang)ning quyidagi vazifalarini ko'rsatib o'tadi.

a) semantik vazifasi: nutq maqsadini ifodalash, muhimlik darajasiga qarab jumlani turli qismlarga bo'ladi;

b) ekspressiv vazifasi: so'zlovchining suhbatdoshi bildirayotgan fikriga nisbatan situativ hissiyatini ifodalaydi;

d) sintaktik vazifasi: gapning sintaktik komponenti, ko'pincha, umumiy integral xususiyatlariga va bitta frazasal aksentga ega bo'lgan yagona intonatsiya guruhi sifatida shakllanadi;

e) evfonik vazifasi: badiiy nutqda muloqot jarayonining o'ziga xos ritmik, tematik xususiyatlariga qarab urg'uning o'rnini belgilab beradi va h.k [4].

Nutq takrorlanmas, hech bir kishining nutqini ikkinchisi aynan takrorlay olmaydi (nutqlar nutq egasiga ko'ra, zamon yoki makonga ko'ra, nutq ohangi yoki maqsadiga qarab o'zaro farqlanadi). Shu o'rinda asosiy e'tiborni nutq ohangiga qaratamiz. Har bir so'zlovchining nutq ohangi ham (nutqning o'zi kabi) betakror va ayni paytda nutqiy ohang so'zlovchining maqsadi, holati, kayfiyati, xarakter-xususiyatiga qarab turli ma'nolarni yuzaga chiqaradi yoki muayyan ma'nolarga ishora qiladi.

Ba'zan o'rganayotgan chet tilimiz talaffuzini – samarador metod sifatida – audio yoki video matnlar orqali o'zlashtirishga harakat qilamiz. Chet tilida so'zlashimiz ancha biyronlashib qolgan bo'lsa-da, texnik vositalar orqali yetkazilgan nozik ma'no bo'yoqlarini ilg'ashimiz qiyin kechadi. Jumladan, chet tilida ifodalangan hazil yoki kinoya ohangini anglab olish, ko'pincha, jumla intonatsiyasi orqali yetkaziladigan ajablanish, g'azablanish, nafrat, ishonch yoki ishonchsizlik bo'yoqlarini tushunib olishimiz dushvor. Ya'ni chet tilini o'zlashtirayotgan kishi o'sha til intonatsiyasini o'rganib olishida qiyinchilik tug'iladi yoki o'zga til so'zlari-yu gaplarini talaffuz qilishda xatoga yo'l qo'yadi. Demak, intonatsiya ma'lum bir tilning eng xarakterli fonetik belgisidir. Intonatsiyaning asosiy xususiyati kommunikativ vazifasi bo'lsa, uning gap ma'nosi bilan mavjud bo'lgan bog'liqligi intonatsiyani eng muhim aloqa omillaridan biriga aylantiradi. Chunki jumlaning asosiy darak, so'roq ma'nosi, tugagan yoki boshlanganligi kabi ma'nolarni, asosan, shu vosita belgilab beradi.

Intonolog olimlarning fikricha, nutq intonatsiyasining ikkita asosiy jihati farqlanadi, bulardan biri kommunikativ, ya'ni muloqot jarayonida ma'lumot berish va olish, savol, xabar ma'nolarini ifodalash kabi xususiyati bo'lsa, ikkinchisi ekspressiv vazifalaridir. Ekspressiv vazifasi shundaki, so'zlovchining muloqot jarayonidagi hissiy holatini yoki hissiy jihatdan suhbatdoshiga yetkazmoqchi bo'lgan tuyg'ularni ifoda etadi. Nutq intonatsiyasi ustida ish olib borgan rus tilshunosi N.S.Trubeskoy intonatsiyaning uch vazifasini ajratishni taklif etgan:

1) eksplikativ vazifasi, ya'ni muloqot jarayonida axborot almashishga ko'maklashish;

2) apellyativ vazifasi – suhbatdoshning nutqi, harakatlariga so'zlovchining munosabatini ifodalovchi funksiya;

3) ekspressiv vazifasi – so'zlovchining shaxsini, uning ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansubligini aniqlashga imkon berish vazifasi [4].

O'zbek tili tabiatidan kelib chiqib, nutq ohangi – intonatsiyasining muloqot jarayonidagi vazifalarini quyidagicha ifodalash mumkin:

1) **kommunikativ vazifa**, ya'ni muloqot jarayonida ma'lum axborotni uzatish yoki olish vazifasini bajaradi;

2) *ekspressiv vazifa*, ya'ni suhbatdoshning tinglovchiga nisbatan situativ hissiyotlarini uzatish, bildirish vazifasi;

3) *shaxsning turli individual xususiyatlarini bera olish vazifasi*.

O'zbek tilida ohang kommunikantlarning quyidagi individual xususiyatlarini o'zida ifodalay oladi hamda tinglovchiga bu xususda muayyan ma'lumotni yetkaza oladi:

1) turli kasb egalari nutqida kasbiga oid o'ziga xos ma'lumotlarni bera oladi;

2) turli yoshdagi kishilar nutqida ohang o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi va kommunikantning yoshiga xos xususiy ma'lumotlarni bera oladi;

3) erkak va ayol nutqida gender o'ziga xoslikning lingvomadaniy xususiyatlarini ko'rsata oladi;

4) turli millat vakillarining individual milliy xususiyatlarini ko'rsata oladi.

Insonlar o'zaro nutqiy muloqotga kirishar ekan, ularning ijtimoiy xoslanishi, madaniy, milliy, ma'rifiy saviyasi, individual xarakteri, shug'ullanadigan kasbi, hunari, kundalik hayotida doimiy bajaradigan ishiga xos turli belgilar uning nutqi ohangida ham aks etadi. Quyida turli tabaqa vakillari nutqiga e'tibor qaratamiz:

lo'lining nutqi: *Xayri opa oynaga tikilib cho'kkalagancha qotib qoldi. Lo'li boshqa bir oynacha oldi. –Yoshini ayt! –dedi qat'iy ohangda.* (O'.Hoshimov, Dunyoning ishlari. 90-b.)

Odatda, fol ochish bahonasida laqma kishilarni avrash bilan shug'ullanadigan lo'lilarga xos xususiyat shundaki, ular sodda, ishonuvchan kishilarni o'ziga ishontirish, ergashtirish, o'zining yo'rig'iga kiritishga harakat qilishadi. Zero, bu ularning aksariyatiga tegishli bo'lgan turmush tarzi. Ularning ovozi qat'iyat bo'ladi, aks holda lo'lilar ishining natijasini ko'rmaydi, foyda olmaydi. Shu sababli ular har bir jumlasini o'ziga ishongan holda, qat'iyat bilan talaffuz qilishi lozim. Yuqoridagi misolda lo'lining "qat'iy ohangda" "yoshini ayt" deb tinglovchiga qilgan murojaatida ham fol ko'riluvchining yoshini aytsa bo'ldi, u shundan keyin uning bor taqdirini so'zlab bera oladigan ishonch bilan ta'kidlayapti.

zakunchining nutqi: *Tashqarida ot kishnadi. Darvozadan Umar zakunchi kirib keldi. Boshida chaqmoq telpak, egnida ixcham pocha-po'stin, qo'lida qamchi. - Hormanglar-ov! - dedi tetik ohangda. - Nastrayena zo'r-ku! Demak ish besh! .* (O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi. 181-b.)

Umar zakunchi shu yerda yashovchi butun aholining boshlig'i, ish boshqaruvchisi, hammadan ham ko'ra rahbariyat bilan aloqasi yaxshi, o'z davrining "qo'li uzun" odami. Yuqoridan keladigan har qanday buyruqning ijrosi unga bog'liq. U hammaga buyruq berishga haqli, qolganlar esa yoshi-yu amalidan qat'i nazar, unga bo'ysunishga majbur. Zakunchi nutqidagi "tetik ohang" shularning ifodasi hisoblanadi. Yoki:

Zakunchi labining bir burchi bilan iljaydi, lekin o'sha zahoti jiddiy tortdi.

– *Chiqish kerak-da,*

dalaga! – dedi murosaga chaqirgan ohangda. – Sizgayam qoyilmasman, Duma! – U cholimga yuzlandi.– Shuncha ish turibdi-yu. Hayronman, ikkovlaringni gaping hech ado bo'lmaydi. (O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi. 214-b.)

Asar qahramoni Dumaning yoshi Umar zakunchidan ancha katta. Ammo zakunchi unga topshirilgan amaldan kelib chiqib, qo'l ostidagi istagan kishisiga maslahat yoki topshiriq bera olishi mumkin. U ifoda etayotgan nutqida otasi tengi insonlarga "murosaga chaqirgan ohangda" (ya'ni biroz yon berib) muomala qilishi uning egallab turgan amaldan kelib chiqadi.

Endi diqqatimizni shu badiiy asarlardagi turli kasb egalari nutqida ohang ifodalagan ma'nolarga qaratamiz. Jumladan,

tabib nutqida: *Kavshandozda turgan oyimning kalishini endi ko'rdim. Kalishning ichi qorga to'la edi. – Sarpoychan kelaverdingizmi?! – dedi Hoji buvi hamon o'sha vahimali ohangda. –Endi nima qilasiz? Qarg'aning miyasini chaqib surmasangiz, cho'loq bolib qolasiz.* (O'.Hoshimov, Dunyoning ishlari. 19-b.)

Qor yog'gan, havoning zirillama sovug'ida uzoq masofani oyoq kiyimsiz bosib o'tgan ayolning holatini hech kim tabib darajasida aniq his eta olmaydi. Tabib ayolning nutqidagi "vahima ohangi" shundan.

kotiba nutqida: *Eshik tepasidagi yozuvni qayta o'qidi. "Vasilev D.S." Tutqichdan ushlab tortib ko'rdi. Eshik qulf edi. – Kim kerak sizga, o'rtoq! Parket polda qars-qurs qadam tovushi eshitildi. Grisha yonboshiga burildi. Poshnasi bir qarich tufla kiygan xushro'ygina qiz ipdek qoshini chimirib ro'parasida turardi. –Kim kerak sizga? – dedi qiz rasmiy ohangda. – Dmitriy Stepanovich, – dedi Grisha g'o'ldirab... – Nima ish bilan keldingiz? – Shaxsiy ish bilan! –...Bu yer gorkom komsomol bo'ladi, o'rtoq! Bu yerda shaxsiy ishlar ko'rilmaydi.* (O'.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. 29-b.)

Korxonada kotibasining vazifasi boshliq qabuliga keluvchilarning savollariga javob qaytarish kabi tashkiliy ishlardan iborat bo'ladi, shu bois u rahbar xodimga uchrashish istagida kelgan kishilar bilan ko'p muloqot qiladi. Keltirilgan misoldagi kotiba nutqida his-hayajon, hurmat-e'tibor, iymon, qiziqsinish kabi shaxsiy tuyg'ulari ifoda etilmagan "rasmiy ohang" kasbi talabidan kelib chiqqan.

tergovchi nutqida: *Oq do'ppili qariya chiqib ketgach, Omonullo ayvonga ko'tarilib bemor yoniga o'tirdi-da, salom berdi. Ahvolni ko'rib turgan bo'lsa-da, ko'ngil uchun: – Salomatligingiz yaxshimi endi? – deb so'radi... – Gapirolmaydi, til ketgan. Oyoq-qo'l ham ketgan. Tirik o'likning o'zginasi, – dedi Adolat. Bu qo'pollik Omonulloga malol keldi. – Kechirasiz opa, siz bu kishiga kim bo'lasiz? – dedi dag'alroq ohangda. – Xotiniman, – dedi Adolat ayvon chetiga omonat o'tirib.* (T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. 89-b.)

Jinoyatni taftish qilish topshirig'i bilan kelgan tergovchi har qanday holatda o'zini tuta olishi, qay yo'l bilan bo'lsa ham (avrabmi, qo'rqitibmi, qiynoq bilanmi), jinoyatga oid tafsilotlarni bilib olishi va jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlashi lozim. U, kasbi taqozosiga ko'ra, hissiyotlarga berilishi mumkin emas. Huquq-tartibot sohasi vakilining nutqidagi "dag'allik ohangi" uning qattiq tartib ostida tarbiyalanganligi bilan ham bog'liq. Ba'zan bunday kasb egalari nutqidagi bu tabiiy dag'allikni vaziyatdan kelib chiqib o'zgartirishi, kerakli ma'lumotni olib,

jinoyatni fosh qilish uchun nutqida kasbiga xos bo'lmagan ohangda ham so'zlashi mumkin. Masalan, quyidagi parchada tergovchi nutqida yasama "samimiylik ohangi" ni kuzatish mumkin:

*Omonullo liqillab turgan, ammo bitta odamni ko'tarishga yaraydigan stulga omonat o'tirdi. Ikkinchi stulni Matluba egallab, ... barmoqlariga tikilib qoldi... –Akamdan xat-xabar bormi, tinchmilar? – Omonullo o'zining nima maqsadda kelganini bildirib qo'yish uchun gapni shunday boshladi. Matluba esa "militsiya bekorga surishtirmaydi", degan xavotir bilan titroq ovozda: – Kimni so'rayapsiz? – dedi. – Xo'jayiningizni so'rayapman, – dedi Omonullo yanada **samimiy ohangda**. – Xo'jayinimning yana chala ishlari qolgan ekanmi? – Matluba shunday deb unga o'g'rincha qarab oldi. (T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. 124-b.)*

Zero, huquq-tartibot sohasi vakilining nutqidagi "samimiy ohang" uning suhbatdoshini ko'proq seskantirmoqda.

shifokorning nutqida: *Xonadagi anjomlarga qarab, shifoxonada yotganini angladi. Shifoxonaning yoqimsiz hidi ko'nglini aynitib, o'qchiy boshladi. O'qchuq ovozini eshitgan hamshira shoshilib kirib, unga idish tutdi. So'ng vrach paydo bo'ldi. Tomirini ushlab, mijjalarini qayirib ko'rgach, hamshiraga **qisqa, ammo buyruq ohangida** ko'rsatmalar berdi. (T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. 96-b.)*

Odatda, shifokorlarning nutq ohangida, buyurish, sovuqqonlik, ba'zan beparvolik ham seziladi. Tabiiyki, bemorlar nutqida esa, iltimos, yolborish, ikkilanish, najot kutish, tushkunlik hislarini ifodalovchi ohang aniq sezilib turadi.

Misol:

Ertasiga ertalab to'g'ri poliklinikaga yo'l oldim. Ro'yxatga olish xonasida nomimga daftar ochishdi va uni qo'limga tutqazishib terapevtga uchrashishimni aytishdi. –Xo'sh, sizni nima bezovta qilyapti? – shifokor boshini ko'tarmay qo'li bilan yonidagi stulga o'tirishimni ishora qildi.

*–Boshimda og'riq sezganday bo'laman, – dedim uning **beparvo munosabatidan** o'ksinib, **iltijoli ohangda**. **Ovozimdagi o'ta shikastalik** ta'sir qildimi, vrach yozishini to'xtatib yuzimga tikildi.*

–Ko'rinishingiz yomonmas. Demak, qon bosimingiz joyida. Asabdan bo'lsa kerak. Oyoq qanday?

Oldiniga ajablandim, keyin jahl bilan:–Mening boshim og'riyapti, – dedim.

–O'zingizni bosing, aytdim-ku nervdan deb, darrov asabiylashdingiz. (X.Nurillayev, Hammasi asabdan.)

Xulosa. Keltirilgan misollarda nutq ohangining o'zbek tilidagi uch asosiy vazifasidan uchinchi – shaxsning individual xususiyatlarini aks ettirish vazifasi o'z ifodasini topgan.

Demak, nutqning turli shakllarida ohang o'ziga xos informatsion qiymatga ega bo'ladi hamda u og'zaki nutq mazmunining to'liq anglashilishiga ko'maklashadi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Raupova L., Qurbonova M., Abuzalova M., Yuldasheva D. Hozirgi o'zbek tili. Darslik. – Buxoro: Durdona, 2021.–555 b.
2. Кошгарий М. Девони луғатит турк. III т.– Т.: Фан, 1960. – 14-b. www.ziyouz.com kutubxonasi
3. Mahmudov Nizomiddin: O'zbek tili – xalq ruhining ko'zgusi// "Sog'lom avlod uchun" jurnali, 2016-yil 9-son.
4. Пронникова Н.В. К вопросу о функциях интонации//Фундаментальные исследования. Журнал. elibrary.ru
5. Амир Темура. Темура тузуклари. – Т.: Ф. Фулом, 1991. –144 б. <https://n.ziyouz.com>
6. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. Qissa va hikoyalar. – Т.: Yangi avlod, 2015.– 338 b.
7. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. Roman. – Т.: Sharq, 2012.
8. Хошимов У. Тушда кечган умрлар. Роман. – Т.: Фафур Фулом, 2002.– 142 б.
9. Тоҳир Малик. Мурдалар гапирмайдилар (қисса). <https://n.ziyouz.com>
10. Xurshid Nurullayev. Hammasi asabdan (hajviva).

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№9-2 (93)
2022 й., сентябрь**

Ўзбекча матн муҳаррири:	Рўзметов Дилшод
Русча матн муҳаррири:	Ҳасанов Шодлик
Инглизча матн муҳаррири:	Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Мусахҳих:	Ўрозбоев Абдулла
Техник муҳаррир:	Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 07.09.2022
Босишга рухсат этилди: 10.09.2022.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 20 б.т. Буюртма: № 3-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru